

עודכן ב- 17/10/2007 00:00

"לילדה הזאת לכל הפחות היו צריכים להניח לחיות"

בפעם הראשונה רואה אור בעברית הנוסח המלא של יומני אנה פרנק, בלי הקטעים שהושמטו מן הנוסח שפורסם בשנות ה-50. מה נחסך מן הקוראים בגרסה המצונזרת ומדוע? ומה אפשר ללמוד על אנה פרנק מהגרסה המלאה? זהר שביט חזרה אל אחד היומנים המפורסמים בהיסטוריה, שהקריאה בו מותירה בקורא תחושה מייסרת של מועקה גדולה, שאין לה קתרסיס ואין לה ניחומים

מאת זהר שביט

אנה פרנק, יומן, הנוסח המלא בתרגום חדש

אוטו פרנק, מרים פרסלר (עורכים). תירגמה מהולנדית: קרלה פרלשטיין, הוצאת דביר, 318 עמ', 78 שקלים

"ב-4 באוגוסט 1944 בבוקר, בין עשר לעשר וחצי, עצרה מכונית לפני בית מס' 263 בפרינסנחראחט. מפקד האס-אס, קרל יוסף זילברבאואר, יצא ממנה, לבוש במדים, ואתו לפחות שלושה מסייעים הולנדים מ'המשטרה הירוקה', לבושים אזרחית אך חמושים (...). המשטרה הירוקה עצרה את שמונת המסתתרים (...). אחרי מעצרו הוחזקו המסתתרים במשך ארבעה ימים בבית מעצר באמשטרדם, משם נשלחו לווסטרבורק (...). מרגוט ואנה הועברו בסוף אוקטובר (...) למחנה הריכוז ברגן בלזן. בגלל התנאים ההיגייניים המחרידים פרצה בחורף 1944-1945 מגפת טיפוס ואלפי אסירים נספו בה; ביניהם היתה גם מרגוט וכמה ימים אחריה אנה" (מתוך אחרית הדבר למהדורה החדשה של "יומני אנה פרנק", עמ' 317-318).

הסוף המר הזה ידוע ומוכר כבר בתחילת הקריאה ביומנים, ובכל זאת הקריאה בהם מלווה במתח עצום ובתקווה מוזרה: הנה חולפים הימים, הולכים ועוברים, ואנחנו כבר בספטמבר 1943, וביומנים מתוארים בשמחה גדולה כניעת האיטלקים והסכם שביתת הנשק אתם; והנה אנו נמצאים ב-6 ביוני 1944, יום הפלישה לנורמנדי, ונדמה שהסוף הטוב מתקרב.

אבל הקורא, שחווה יחד עם אנה פרנק את הימים העוברים ואת המציאות הקשה במחבוא, יודע שיעברו עוד כמה חודשים והיא לא תצא לחופשי מן המסתור, לא תשוב ליומנים של לפני המלחמה ולא תממש את חלומותיה הגדולים והקטנים. הקורא הרי יודע את האמת המרה, וגם שם לב לסימני האזהרה שבקריאה לאחור מתבררים כסימנים שיובילו לאסון: הצלצולים בדלת, עובדי התחזוקה המגיעים לבניין ללא אזהרה מוקדמת ושומעים את המסתתרים, הפריצה החוזרת ונשנית למחסן, העובדה שהמסתתרים נשמעו ונצפו כמה פעמים מן הבתים הסמוכים, ותפיסת שני היהודים שהסתתרו בביתו של ההולנדי ון הובן (25.5.1944).

סמוך מאוד לתפיסתם, למחרת היום, כותבת אנה פרנק על הפחד: "אני מרגישה נורא ואיום, זה חודשים שלא הרגשתי כך, אפילו אחרי הפריצה לא הייתי שבורה כל כך מבפנים ומבחוץ (...). אם גם אנחנו... לא, אסור לי לכתוב את זה במפורש, אבל אי אפשר עוד להדחיק את השאלה, להפך, כל הפחד שכבר חוויתי עומד שוב לנגד עיני, על כל הנורא שבו" (26.5.1944).

אנה מודעת לאפשרות שיגלו אותם. הפחד מלווה אותה כל הימים, וכל דפיקה או צלצול

בדלת מקפצים אותה, והם מקור לסיוטים: "האיש שחשבתי שהוא מנסה להיכנס אלינו, הלך והתעצם בדמיוני, עד שבסוף הוא דמה לענק ופשיט שאין גרוע ממנו" (14.10.1942). מאוחר יותר היא מתארת את הפחד ההולך וסוגר על בני המשפחה: "אבל העננים מתקרבים והולכים והטבעת המפרידה בינינו ובין הסכנה המתקרבת הולכת ומתהדקת סביבנו" (8.11.1943), ואת אווירת הייאוש שמשרה גברת ון פלס (המכונה ביומן גברת ון דאן): "המדברת על כדור בראש, בית סוהר, תלייה והתאבדות" (16.6.1944).

גם אנה יודעת רגעי ייאוש לא מעטים, ואפשר להניח שכך גם בני משפחתה, החיים באימה מן הגורל הצפוי להם בחוץ, ויודעים באופן מפתיע אולי כבר ב-1942 על מוראות גורלם של היהודים. אנה צופה ביהודים המגורשים וברור לה מה יקרה להם: "בערבים אני רואה לא פעם את טורי האנשים הטובים, החפים מפשע, הולכים בחושך, עם ילדים בוכים הולכים והולכים, ועליהם מפקדים כמה מאותם בריונים, שמכים בהם ומענים אותם עד שהם כמעט מתמוטטים. הם לא חסים על אף אחד, זקנים, ילדים, תינוקות, נשים הרות, חולים, כולם כולם הולכים במסע אל המוות" (19.11.1942).

המתחבאים ניזונים מכמה מקורות מידע ויודעים על ההשמדה מסיפורי המסייעים להם ומשדורי רדיו לונדון: "ברדיו אנגליה מדברים על המתה בגז" (9.10.1942). סמוך לתפיסתם היא כותבת ביומנה: "שוב ושוב אני שואלת את עצמי אם לא היה טוב יותר לכולנו אילו לא הסתתרנו, אילו היינו עכשיו מתים ולא היה עלינו לעבור את הסבל הזה", אבל בנשימה אחת היא מוסיפה: "אנחנו עדיין אוהבים את החיים, טרם שכחנו את קולו של הטבע, אנחנו עדיין מקווים, מקווים לכל" - ומיד בהמשך היא חוזרת למעמקי הייאוש: "הלואי שיקרה כבר משהו, אפילו ירי, זה לא ישבור אותנו יותר מאי-הוודאות הזאת, שיבוא כבר הסוף, ואפילו הוא מר, אז נדע לפחות אם בסופו של דבר ננצח או שנלך לאבדון" (26.5.1944).

*

מן היומנים עולה דמותה המורכבת של אנה - תערובת של נערה מתבגרת אנוכית, תזזיתית וגחמנית, ושל אדם בוגר בצורה בלתי רגילה, בעל הבחנות פסיכולוגיות ופילוסופיות עמוקות. סופרת מבכירה (שסיפורה, ככל הידוע לי, לא שרדו), שיש לה יכולת תיאור פלסטית ובאמצעותה היא מצליחה להעביר, כמעט כמו בסרט, את המתרחש בדירת המסתור.

תיאורה מציג את הפנים הטרגיים-קומיים של שתי משפחות, שאין ביניהן אפילו קרבת משפחה, ונגזר עליהן לחיות בקרבה פיסית ובאינטימיות רבה כמו אסירים בבית סוהר. התיאור המפורט והמדוקדק הזה מספק תיעוד נדיר של היומיום הקשה של מלחמת העולם השנייה, גם של אלה שלכאורה שפר עליהם גורלם. המסתתרים נאלצים לא אחת לוותר לחלוטין על אינטימיות. כאשר נסתמים השירותים, או כאשר יש חשש שישמעו אותם, הם חייבים לעשות את צרכיהם בפני האחרים.

בין שתי המשפחות מתפתחים סכסוכים רבים בנוגע לחלוקת המצרכים, שימוש בחפצים אישיים וחינוך הילדים - ההורים של אנה מתירנים, גברת ון דאן מאמינה לעומת זאת בחינוך סמכותי נוקשה. ככל שעובר הזמן מתרבים הסכסוכים ואנה מביעה משאלה: "הלואי שיכולנו להיפרד מהם בכלל!" (30.12.1943). הם ישנים בצפיפות, והצורך בפרטיות ובמצאית פינה לעצמה מתחזק אצל אנה, כאשר בנובמבר 1942 מצטרף לחדרה רופא השיניים פריץ פפר, המכונה ביומן אלפרד דוסל. אנה אינה מרוצה מהפלישה של אדם זר, אבל היא מוכנה להתגייס למען הצלת נפש: העיקר שנוכל להציל מישהו ממכרינו, כל היתר לא חשוב", אומר אביה (19.11.1942).

אבל היחסים בינה לבין דוסל מידרדרים, הוא מאשים אותה באנוכיות, והיא מנהלת מערכה על כך שתוכל ליהנות ממעט פרטיות ולעבוד בחדר פעמיים בשבוע ללא הפרעה (13.7.1943). ככל שמידרדר המצב בחוץ קשה יותר מלחמת הקיום של המסתתרים, ומזונם הולך ודל משבוע לשבוע. אנה, הרזה מטבעה, רעבה כל הזמן וחולמת על אוכל משובח. כאשר מיפ, המסייעת למשפחה, מתארת את ארוחת האירוסים של אחייניתה, כותבת על כך אנה בתאוה רבה: "איזה תיאבון היא עוררה בנו, אנחנו שלארוחת הבוקר קיבלנו רק שתי

כפות דייסה וקיבותינו קירקרו מרוב רעב, אנחנו האוכלים כל יום רק תרד חצי מבושל (לוויטמינים!) ותפוחי אדמה רקובים, אנחנו שמכניסים לקיבותינו החלולות רק חסה, חסה לבישול, תרד, תרד ועוד תרד, אולי נהיה יום אחד חזקים כמו פופאי, אבל בינתיים אינני חשה בזה! אילו היתה מיפ לוקחת אותנו לחגיגת האירוסים, לא היתה נשארתי אף לחמנייה לאורחים האחרים" (8.5.1944).

עם זאת, אנה מודעת לכך שמצבם טוב מזה של אלה הנמצאים בחוץ. היא מתארת את הילדים המתהלכים בחולצות דקות, נעלי עץ לרגליהם, והם מתחננים לפת לחם (13.1.1943), מרגישה אשמה על כך שלה טוב, ואילו חברותיה "מושלכות אי שם בחוץ" (19.11.1942) וקובעת: "לנו טוב, טוב יותר מאשר למיליונים אחרים" (13.1.1943).

אי אפשר שלא להשתאות על גדלות הנפש של המסייעים ההולנדים. הם דואגים למסתתרים, מספקים להם מזון, ספרים וחברה מנחמת, ועושים הרבה מחוות קטנות בימי הולדת ובחגים (הנוצריים). וכל זאת בידיעה ברורה שהם מסכנים בכך את עצמם ואת משפחותיהם, שהרי לא רק הגרמנים והגסטפו ארבו להם וביקשו את נפשם, אלא גם ההולנדים הרבים ששיתפו פעולה עם הגרמנים, סייעו להם והיו חברים במפלגה הנאצית.

גם למשפחות המסתתרים, בעיקר לאביה של אנה, יש תעצומות נפש בלתי רגילות, הבאות לביטוי ביכולתם ליצור מראית עין של נורמליות בתוך הגיהנום. הם מקפידים לשמור על סדר יום קבוע ועל מראית עין של שגרה, ומשתדלים, לא תמיד בהצלחה, למנוע את השעמום: "אין הרבה גיוון בחיים שלנו. היום פטר חפץ שיער, אבל אין בזה שום דבר מיוחד", כותבת אנה ב-21.8.1942. היא ואחותה מרגוט מקפידות לשמור על מסגרת של לימודים סדירים, ומתקדמות היטב בלימודי השפות, ההיסטוריה והקצרות, כדי שלא יצטרכו להישאר כיתה לאחר המלחמה - כמה אירוני הוא הדבר. אנה ממשיכה לשנוא אלגברה, וממש מתאבלת על כך שספר האלגברה אינו ניזוק בהצפה של החדר, אבל אוהבת מאוד לקרוא, וספרים משמשים מרכיב חשוב בעולמם של המסתתרים ומסייעים להם להעביר את הזמן ולברוח מהמציאות.

בצד השגרה קובעים חוקי המקום את המותר והאסור על המסתתרים: יש שעות רבות, שבהן אסור להתרחץ ואסור ללכת לשירותים, ובמשך כל היום אסור לעשות רעש שעלול להישמע במשרדים ובמחסן שלמטה. יחד עם זאת, שתי המשפחות משתדלות למצוא הזדמנויות לצאת מן השגרה ומקפידות על יצירת אווירה חגיגית, בעיקר בימי ההולדת. תחילה נחגגים ימי ההולדת כמעט בראוותנות, עם פרחים, עוגות ומתנות, אבל גם כשהמצב מידרדר, ואט אט מתמעטות המתנות, שלא לדבר על כך שמתמעטת השמחה, מוצאים המסתתרים דרך לחגוג עם בעל השמחה. ליום הולדתה ה-14 של אנה חיבר לכבודה אביה שיר יפה (בגרמנית), וכל אחד גם כיבד אותה בממתקים "מהמלאי האחרון שלהם", והיא קובעת בקורת רוח ש"כיבדו אותי הרבה יותר מכפי שמגיע לי" (13.6.1943).

העירוב בין פכי היום-יום ומשוגותיה של נערה מתבגרת לבין ההתייחסות לזוועה המתרחשת בחוץ נותן ליומנים את כוחם. בנסיבות אחרות היו היומנים נהפכים אולי לעדות על אישיותה של נערה מתבגרת, שכתבה אותם תחילה כיומנים פרטיים. אנה פרנק ניהלה את היומנים החל ב-12.6.1942, עוד לפני שעברו למחבוא, ועד ל-1.8.1944. באביב 1944 היא שמעה בשידורי הרדיו בהולנדית מלונדון את שר החינוך בממשלת הולנד הגולה, שדיבר על הצורך לתעד את הסבל תחת הכיבוש הגרמני. בהשפעת הנאום הזה החליטה אנה פרנק שתפרסם לאחר המלחמה את היומנים שכתבה לעצמה, ובמקביל החלה לשכתב אותם ולערוכם, הוסיפה פסקאות ותיקנה אחרות. כשנעצרה משפחת פרנק, הצליחו מיפ חיס ובפ פוסקאול (שמתה באמסטרדם ב-1983) - שהיו בין המסייעים למסתתרים - להציל את היומנים. מיפ חיס, שחיה עם בעלה באמסטרדם, הסתירה את היומנים אצלה ולאחר המלחמה מסרה אותם לאביה של אנה, אוטו פרנק.

*

כשהחליט אוטו פרנק להוציאם לאור, לאחר היסוסים רבים, הוא ערך גרסה מקוצרת ומצונזרת שלהם. רק לאחר מותו ערכה מרים פרסלר והשלימה את הגרסה של אוטו פרנק.

היא הוסיפה את הקטעים שהושמטו מהיומנים המקוריים (במיוחד בכל הנוגע לאמה של אנה ולענייני מין), את הקטעים שהוסיפה אנה מאוחר יותר, ועוד חמישה עמודים של כתב היד שלא היו מוכרים. הגרסה הזאת גדולה ברבע ממה שפורסם קודם לכן, והיא רואה אור לראשונה בעברית, לאחר שקודם לכן ראו אור בשנת 1953 הנוסח שערך אוטו פרנק בתרגומו של שמואל שניצר, וב-1999 מהדורה מורחבת, אך עדיין לא זו המלאה.

יומני אנה פרנק זכו להתעניינות רבה בכל העולם המערבי. ההיסטוריה של פרסום היומנים והעיבודים שלהם הם מקרה טיפוסי של היחס לשואה בעולם המערבי, והסיבות להצלחת מעינות במידה רבה על הסיפור שביכר המערב לספר לעצמו. היומנים, שראו אור תחילה במהדורה צנועה, זכו להצלחה בארה"ב ובגרמניה רק לאחר שעובדו בארה"ב למחזה מאת פרנסיס גודריץ' ואלברט האקט (1955), בכיכובה של סוזן שטרסברג) ולסרט (1959), בכיכובה של מילי פקרינס). העיבודים חסכו מהצופים חלק ממוראות השואה והפכו את סיפורה של אנה פרנק לסיפור אוניברסלי על הסבל האנושי. אנה פרנק הוצגה בהם כנערה הנתונה במצב קיומי טרגי, ויהדותה, המוצנעת כבר ביומנים, טושטשה מאוד. בדמותה הושם דגש על הרוך והאינטימיות, האומץ והחמלה, החוכמה וההומור. סופו של הסיפור עומעם, והודגשו הצדדים "החיוביים" שלו. סיפורה של אנה פרנק נתפס כנותן ביטוי מובהק להומניזם, והופשט לכן מהממדים ההיסטוריים והאישיים.

מגמה זו ניכרה היטב גם בתרגום הספר לגרמנית. מתחת לכותרת "Das Tagebuch der Anne Frank" התנוססה הציטטה הידועה של אנה פרנק: "אני מאמינה בטוב שבאדם" ("Ich glaube an das Gute im Menschen"). המשך הפיסקה (מ-15.7.1944), הרווי בייאוש ובחרדה, לא הובא בכותרת הספר, ככל הנראה כדי שלא לפגוע בקישורה של אנה פרנק לתום, לחיות, לחיים מלאים, ובעיקר לרוח אופטימית השומרת על תקווה להומניות.

בתרגום הראשון של היומנים לגרמנית השמיטה המתרגמת אנהליזה שיץ באופן שיטתי מלים או פסוקים שנגעו בעיקר לשני עניינים: הגרמניות של אנה פרנק מצד אמה, אשר טושטשה באמצעות השמטה של רמיזות במקור לשימוש בשפה הגרמנית, והזהות הגרמנית של המרצחים. לדוגמה, בעוד שבמקור הגרמנים והיהודים הם אויבים נצחיים, מתייחסת אנה פרנק בתרגום לגרמנים כ"הם" בלבד. ה"גרמנים" נהפכו באותו תרגום ל"כוחות הכיבוש" ("die Unterdrueckung", 18.5.1943) או ל"דיכוי" ("die besetzende Macht", 28.1.1944). המשפט, "אנו מניחים שרוב האנשים נרצחו" (Wir nehmen an, dass die meisten Menschen ermordet werden) נעלם מהתרגום, אף על פי שתאי הגזים אכן הוזכרו (9.10.1942). הסיבות להשמטת האזכורים של הגרמנים ברורות למדי: באופן כזה אפשר היה להשאיר את כוחות הרשע אנונימיים ומופשטים.

קצת פחות ברור מדוע הושמטו מן הטקסט האזכורים של העבר הגרמני של משפחת פרנק. אנה נולדה למשפחת בנקאים אמידה מאוד מפרנקפורט וידעה חיי רווחה. היא רואה את עצמה כגרמניה, אם כי כזאת שנשללו זכויותיה: "יופי של עם הגרמנים האלה, וגם אני למעשה שייכת אליו! אך בעצם לא, היטלר כבר הפך אותנו מזמן לחסרי אזרחות" (9.10.1942). וכשהיא מתייחסת לשיבושי הלשון בהולנדית של המבוגרים במסתור, היא אומרת: "זו טעות כמובן, אבל מה אפשר לצפות מגרמנים!" (28.9.1942). בני המשפחה מדברים ביניהם לא אחת גרמנית, במיוחד כשהאם נוזפת בבנות (12.7.1942), ואנה רגישה מאוד לידיעת השפה של המבוגרים ומרבה להתייחס לגרמנית של הוריה ולהולנדית הקלוקלת שלהם. "אין (לה) התנגדות" ללמד את אביה הולנדית, אבל היא אינה מתאפקת מלהעיר: "השגיאות שהוא עושה לא ייאמנו!" (21.9.1942). היא אינה חוסכת את שבטה גם מאמה ומאמו של פטר: "שתי הגברות מדברות הולנדית מזעזעת (...). אילו היית שומעת את השיבושים שלהן היית מתפקעת מצחוק" (2.9.1942). הגרמנית של אנה עצמה צצה ועולה שוב ושוב, במיוחד כשהיא נתקפת זעם, ככל הנראה מפני שהיא מרגישה בגרמנית נוח יותר.

התשובה לשאלה מדוע ויתרו העיבודים של היומנים על העבר הגרמני של משפחת פרנק ועל שורשיה העמוקים בתרבות הגרמנית - משפחת פרנק ישבה בפרנקפורט מאז המאה ה-17 ואביה של אנה ושני אחיו שירתו בצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה - נמצאת בניסיון להפוך את היומנים לסיפור אוניברסלי של סבל. במשך עשרות שנים היה נוח יותר

לזכור כך את אנה פרנק, ורק בשנים האחרונות נוצר סדק, המאפשר לראות את סיפורה כסיפור שיש בו קורבנות יהודים ומרצחים גרמנים; אבל הסיפור הזה כבר אינו זוכה לפופולריות שלה זכו היומנים בעבר.

את יחסו של העולם המערבי לאנה פרנק, ובעיקר את תגובת הקהל הגרמני להצגה, היטיב לתאר הפילוסוף תיאודור אדורנו, כאשר התייחס לתגובתה של אחת הצופות בהצגה על אנה פרנק, במאמרו "מה פירוש לעבד את העבר": ("Was bedeutet: Aufarbeitung der Vergangenheit"): "סיפרו לי על אשה אחת שצפתה בעיבוד לתיאטרון של יומנה של אנה פרנק, ואחר כך אמרה מזועזעת: 'כן, אבל לילדה הזאת לכל הפחות היו בכל זאת צריכים להניח לחיות'". אכן, בגרמניה, ובמידה רבה במערב כולו, היו מבכרים לראות את היומנים המרגשים האלה מסתיימים בכי טוב. לסיפורי הצלה היה תמיד מקום של כבוד על מדף ספרי השואה. אבל אנה פרנק לא הואילה לעשות את החסד הזה לעולם, ולכן הקריאה בנוסח המלא של יומניה, המלווה כל העת בידיעת האמת על הסוף הנורא, מותירה בקוראים תחושה מייסרת של מועקה גדולה, שאין לה קתרסיס ואין לה ניחומים.

ספרה של פרופ' זהר שביט, "A Past Without Shadows", ראה אור באחרונה בהוצאת אוניברסיטת ראטלדג'

כל הזכויות שמורות, "הארץ" ©

סגור חלון